

FÓRUM

Dr. Gerencsér Balázs

A kisebbségi törvény és az anyanyelvhasználat

A kiváló vitaindító és a magas szintű hozzászólások arra ösztönöztek, hogy bár sok paragrafus margójára írnék, mégis egy szűkebb témakör problémáit igyekezzem megvilágítani. A szakmai vitában – kapcsolódva Márton és Orbán urakhoz – ugyanis nemcsak az általános észrevételeknek van helye, hanem a részletes elemzéseknek is. Mindezek fényében kívánnék glosszátorkodni a kisebbségi törvénytervezet „Az anyanyelv használata” című fejezetéhez.

A jogszabály a II. fejezet, 5. alfejezetében foglalkozik az anyanyelvhasználat egyes kérdéseivel. Minthogy nyilvános normaszöveg elemzésébe bocsátkozunk, a szöveg szó szerinti idézésétől az alábbiakban eltekintek.

Kiindulási pontunk, hogy a nyelvi jogok alkotmányos jogok, amelyek sokféleképpen levezethetők egy individuum vagy egy közösség számára. Eredhetnek az emberi méltóságból, az identitás szabad megválasztásából, sőt, a véleménynyilvánítás szabadságához és az oktatáshoz való joghoz is sok szál fűzi. Az anyanyelvhasználat minden bizonnyal kommunikációs jog, de nem önálló alapjog.

A belső jogban a nyelvi jogok az eljárásjog szempontjából egyrészt vonatkozhatnak minden emberre (általában egy másik állampolgárra). Ekkor az emberi méltóság és a törvény előtti egyenlőség általános tételéből következik, hogy a hatóságok előtti eljárásban lehetőség szerint anyanyelvén tudjon részt venni a fél, illetve hátrány ne érje az államnyelv nem ismerete miatt. Ahogy Tóth Judit és Kántás Péter fogalmaznak: „a fair eljárás részének tekintett törvény előtti egyenlőség, annak maximájából eredő jogelvi követelmény: az ügybeli kommunikáció legyen zavartalan, vagy – a hazai terminológiában megszokott, de pontatlan kifejezéssel – az anyanyelv használatának jogát biztosítsák”.¹

Az más eset viszont, ha ezen nyelvi jogok az állam kisebbségeire vonatkoznak. Ebben az esetben azokat a kisebbségi jog egyik önálló részeként kell kezelni.² Egy nemzetiségi állampolgárt alkotmányosan is meg kell különböztetni a külfölditől, ezért lesznek a kisebbségek sok országban „államalkotók”. Ezért van, hogy a jogrendek nevesítik az elismert nemzetiségeket, és speciális jogokat állapít(hat)nak meg számukra.

Mivel minden állam feladata és alkotmányos alapelveinek egyike a kisebbségek védelme, így a nemzetiségek számára nyújtott jogokról is az állam gondoskodik. A nyelvhasználat, mint a kisebbségi jogok egy fő területe, sem lehet kivétel ez alól. Kristin Henrard megállapítása szerint mindennek különösen azokon a területeken kell érvényesülnie, ahol az államnyelvtől eltérő anyanyelvű közösség él.³

A kisebbségek életében ugyanis a nyelvhasználat a legváltozatosabb területeket érinti az állami szervektől a magánéletig. Így például anyanyelvi kérdéseket vet fel a parlamenti képviselő, az egyesülési jog, az önkormányzatiság. Az oktatás az egyik legérzékenyebb terület, illetve ilyen még a média (sajtószabadság). Mindezeken túl az anyanyelvhasználatot lehet a magánszférában (lásd: kötelmi jog, öröklés, cégjog, szellemi alkotások joga stb.) is szabályozni. Ha egy kisebbségi polgár elsajátíthatja az anyanyelvét az iskolában, rádió és televízió műsorokat követhet ezen a nyelven, sőt kisebbségi nyelven köthet szerződéseket – még mindig csak a közösségen belüli elszigetelt jelenség a nyelvhasználat. Ha viszont személyi igazolványt kell kérnie, építési engedélyért kell folyamodnia, bíróságra citálta a szomszédja, vagy közlekedési baleset miatt büntető ügye van, már csak a többségi nyelvet használhatja. Történjék bár ez a saját községében, magyar emberek között. Szerte a Kárpát-medencében nem egy példa van arra, hogy a magyar anyanyelv visszafejlődik az élet minden területére erőltetett államnyelv miatt, noha ez visszafordítható lenne. A nemzeti kisebbségi identitás nyelvhasználat nélkül megszűnik. Ezért olyan fontos, hogy egy állam adjon lehetőséget arra, hogy a kisebbség tagjai (individuális jogként) vagy maga a kisebbség (kollektív jogként) a hatóságok előtt való eljárásban is használhassa az anyanyelvét.

A törvénytervezet az 5. alfejezet 31–38. cikkeiben rendezi az anyanyelv használatának egyes kérdéseit. A fenti bevezető sorokból is kitűnik, hogy a nyelvhasználat anyagi és eljárásjogokat egyaránt érint. Mivel a törvény szövege nem tesz különbséget e kettő között, érdemes a szabályzott életkörülményeket csoportosítva vizsgálni.

Anyagi jogi szabályozást tartalmaznak az alábbi helyek:

- 31. § b) (közfeliratok);
- 31. § e) (a tanácsulések nyelve – ez közigazgatási szervezeti jogi kérdés, de nem eljárásjogi);
- 31. § f) (kisebbségi nyelvű továbbképző tanfolyamok);
- 31. § g) (a „jogosítvány” – gépjármű-vezetői engedély – magyar nyelvű megszerzése);
- 32. § (közérdekű jogszabályok fordítása);

- 33. § (anyakönyvvezetés és nevek írásmódja);
- 35. § (fogvatartottak nyelvhasználata);
- 36. § (tisztviselők, hivatalos szervek és fordítók nyelvi képzése);
- 37. § (magyar nyelvet ismerő alkalmazottak szociális intézményekben).

A kisebbségi hivatali nyelvhasználat kérdéskörét vizsgáló, a teljes Kárpát-medencét felölelő tanulmányutam (2005) erdélyi állomásán interjú-alanyaim az anyagi jogi kérdések közül kiemelték a közfeliratokat és a tisztviselők, hivatalos szervek és fordítók nyelvi képzését. Érdekes tapasztalat volt számomra a román jogrendszer egy szeletének megismerése, nevezetesen az új közigazgatási törvény⁴ végrehajtásának nehézsége. A törvény ugyanis – például éppen – a közfeliratokat szabályozza részletesen [90. § (4)], tehát van egy érvényes és hatályos norma a kisebbségi nyelvű elnevezésekről. Tanulmányutam tapasztalata, hogy e törvényhely végrehajtása (a húsz százalékos küszöbtől függetlenül) megyénként, városonként eltérő, tehát a meglévő jogszabály végrehajtása is akadozik, nem egységes. Az új szabályozástól sem várt többet a jogalkotó, mert speciális rendelkezést nem említ, szankciót nem rendel. Ezzel egy magatartást már meglévő módon szabályoz újra, amivel a kodifikáció egyik univerzális jogállami alapelvét sérti meg: *a párhuzamos szabályozás tilalmát*.

A *közlöny magyar fordítása* különlegesség a Kárpát-medencében. Hasonló jogszabály-fordítások csak a Felvidéken voltak a mečiari időkben. Az a fordítás azonban nem közlöny-jellegű volt, hanem a fontosabbnak ítélt jogszabályok (egyes paragrafusainak a) gyűjteménye. A Romániában megjelenő magyar nyelvű közlöny jellemzője, hogy rendszeresen, még formájában is a románval azonosan jelenik meg. Jelentőségét főleg az önkormányzati munka adná; az igazságszolgáltatásban dolgozók nem jelezték igényüket, számukra a román nyelvű eljárás miatt a román eredeti használhatóbb. Az önkormányzatokban lehet ugyanis ma is olyan jogalkalmazókat találni, akik napi gyakorlatukban hasznát vennék egy jó közlönynek. (Tanulmányutam során egyébként egy rendszeresen megjelenő magyar nyelvű közlönynek – Erdélyen kívül – csak Felvidéken merült fel az igénye, a többi határon túli régióban nem.)

A *Monitorul Oficial* jelenlegi magyar változatának egyes hiányosságaira idei interjú-alanyaim hívták fel figyelmemet: 1) nem a teljes közlönyt fordítják, hanem csak valamilyen szempont szerinti válogatását.⁵ Hogy a válogatás arányát érzékeltessem: májusi látogatásom idejére 2005-ben 373 szám jelent meg románul és 80 magyarul. 2) Jelentős késéssel érkezik a fordítás. A polgári perrendtartás például gyakori módosításoknak volt kitéve. Az el-

múlt években volt olyan eset, hogy amire megjelent a polgári perrendtartás hivatalos magyar fordítása, már hatályát is veszítette. 3) Pontatlan és rossz a fordítás – ezt alátámasztotta minden, a magyar közlőnyt ismerő interjúalanyom. Mivel a fordítók nem ismerik a magyar szakszókincset, sokszor „romanizált” átiratát adják a magyar nyelvnek, amitől érthetetlen vagy éppen félreérthető lesz a fordítás. A jogalkalmazó jogászok tehát nem használják munkájukban a magyar nyelvű közlőnyt, hiszen a román nyelv birtokában vannak, és a román nyelvű közlőny a legmegbízhatóbb forrás.

Mindezek fényében – álláspontom szerint – ha a jogalkotó a fent felvázolt jelen helyzeten javítani kíván, akkor nem a hatályos szabályozás szolgai megisméltése a megfelelő eszköz. Sokkal inkább célszerű egy jogintézmény – itt például a magyar nyelvű *Monitorul Oficial* – intézményes kereteinek és garanciáinak a kialakítása.

Az anyagi jogi rendelkezésekről általában elmondható, hogy a fölösleges párhuzamos szabályozás elkerülése mellett az egyes jogintézményeknek inkább a kisebbségekre speciális garanciáit kellett volna megállapítaniuk. Így például megfogalmazást nyerhetett volna a hatósági bizonyítványok, igazolványok és nyilvántartások kétnyelvűsítése, és ezzel elkerülhető lett volna az egyes fajtákra szűkítés, amely önkorlátozást is jelent a magyar nemzetiség tekintetében. Továbbá hasznosnak ítélem volna, ha további előrelépés történik a kétnyelvűség fejlesztése terén. A közigazgatási törvény (és végrehajtási szabályai) nagy előnye, hogy a helyi és a megyei önkormányzatokban már munkanyelvként lehet használni a magyar nyelvet, de még mindig az írásbeliség kizárásával vagy kötelező román fordítással. Ezt lehetne szlovén mintára tovább fejleszteni: az élő kétnyelvűség elérésével, ahol a kisebbségi közösségen belül maradó dokumentumok csak egynyelvűek, a többségi hatóságokat vagy szerveket érintőek pedig kétnyelvűek.

Az eljárásjogi szabályokat is szétszórva találjuk az alfejezeten belül:

- 31. § a) (a közhatóságokkal való anyanyelvű kommunikáció);
- 31. § c)-d) (a normatív és az egyedi közigazgatási „akaratnyilatkozatok” magyar nyelvű közzététele. Itt minden bizonnyal nem akaratnyilatkozatról van szó, hanem közigazgatási döntésről. A „normatív” sem egyértelmű, mert mind a kormány által kibocsátott rendelet, mind az önkormányzati rendeletek normatív közigazgatási döntések; itt valószínű, hogy ez utóbbiról van szó.);
- 34. § (anyanyelvhasználat az igazságszolgáltatásban és anyanyelvű házasságkötés);
- 38. § (kisebbségi nyelvű okiratok kiállítása).

A fenti rendelkezések az erdélyi magyarság mindennapjait érintő kéréseket tartalmaznak. A romániai kisebbségi nyelvhasználati szabályozás azonban nem éri el az európai mércét. Ma a román eljárásjogok érvényesülését tekintve a nemzeti kisebbségek nyelvi kérdésekben bármely külföldivel egyenlőek.

Jelen tervezet azonban mit sem kíván javítani a hatályos szabályokon, hiszen csak „a törvénynek megfelelő” szabályozást teszi kötelezővé. A közigazgatási, polgári és büntető eljárásról szóló törvények különbözően szabályozzák a nyelvhasználatot.

A polgári perrendtartás a következő szabályt tartalmazza:

„142. § (1) Ha a fél vagy a tanú nem ismeri a román nyelvet, akkor engedéllyel rendelkező tolmácsot lehet igénybe venni, ennek hiányában egy szavahihető személyt lehet alkalmazni. Ez utóbbi esetben a szakértőkre vonatkozó rendelkezések az irányadók.

(2) A bíró eskü nélkül betöltheti a tolmács szerepét.”

A büntető perrendtartás 7–8. szakaszai a következőképpen rendelkeznek:

„7. § A tárgyalás lefolyásának módjai

(1) A büntetőjogi tárgyalás román nyelven folyik le.

(2) Azon adminisztratív területi egységek esetében, ahol más nemzetiségű népesség is lakik, mint a román, ezen nemzetiségek anyanyelvének használata biztosított.

8. § Hivatalos nyelv tolmácson keresztül való használata

Azon feleknek, akik nem beszélik azt a nyelvet, amelyen a tárgyalás folyik, lehetőségük van megismerni az ügy iratait, a bíróság előtt felszólalni, és védőbeszédet mondani fordító által.”

Az igazságszolgáltatás szervezetéről szóló organikus törvény 14. szakasza a következőket tartalmazza:

„(1) Az igazságszolgáltatási eljárás román nyelven folyik.

(2) A nemzeti kisebbségekhez tartozó román állampolgároknak a bíróságok előtt joguk van anyanyelvük használatára.

(3) Ha egy vagy több fél kéri, hogy anyanyelvét használhassa, a bíróság köteles ingyenesen hivatásos tolmácsot vagy fordítót kirendelni.

(4) Ha valamennyi fél kéri vagy egyetért az anyanyelv használatával, a bíróságnak biztosítania kell e jog gyakorlását, akárcsak az eljárás megfelelő vezetését a kontradiktorkusság, szóbeliség és a nyilvánosság elvének tiszteletben tartásával.

(5) Az ügy iratait csak román nyelven kell elkészíteni.

(6) A felek anyanyelven folytatott vitáit rögzíteni kell, és román nyelven lejegyezni. Az érdekeltek fordítással és ezek lejegyzésével kapcsolatos kifogásait a bíróság az ügyben folytatott vita lezárásáig bírálja el, és döntését az eljárást lezáró határozatban rögzíti.

(7) *A tolmács vagy a fordító valamennyi olyan iratot aláír a megegyezés tanúsítása céljából, amelyeket az ő fordítása alapján foglaltak írásba vagy jegyeztek le.*"

Ezen új jogszabály túlságosan sok újdonságot nem hozott a nyelvhasználat terén. A fentiekben tárgyalt Alkotmányt a 2003-as módosítás kiegészítette az-
zal, hogy a kisebbségi állampolgároknak joguk van arra, hogy anyanyelvükön fejezzék ki magukat a bíróságok előtt. A korábbi szöveg csak az iratbetekintési jogot említette, illetve a tolmács általi kommunikációt. A tolmács igénybevétele az új organikus törvényben sem változott meg, hiszen az a 14. § (3) bekezdésében az anyanyelvhasználatot tolmács által teszi lehetővé.

Romániában amellet, hogy jogász-túlképzés van, a bíróhiány is jelentős. A bírói/ügyészi szakvizsga túlzott szigora miatt viszont nem jelentkezik és nem kerül elegendő számú magyar jogalkalmazó erdélyi (elsősorban székelyföldi) bíróságokra, ügyészségekre. Egyszerűbb ügyvédi praxist nyitni a magyar jogászoknak – viszont a mennyiség növekedésével a minőség és a megélhetés lesz veszélyeztetett. Ahogy egy ügyvéd interjú-alanyom is hangsúlyozta, kirívóan kevés magyar bíró és ügyész van, és azok sem elég fiatalok: a magyar nyelv a jogalkalmazásból kihalásos úton fog eltűnni.

Az eljárásjogok *főszabályként* fogadják el azt, hogy a kisebbségi nyelv *tolmács* útján tehető lehetővé. Ezzel kapcsolatban három fő probléma fogalmazható meg: 1) nincs elég tolmács, mert túlságosan alulfizett a szakma, 2) a létező tolmácsok (szak)szókincse is hiányos, felkészítettségük nem kielégítő; 3) a magyarul beszélő bíró nem veszi igénybe, mert az az eljárást nagyban lelassítja. Tolmács igénybevétele gyakori Közép-Erdélyben és Partiumban, illetve Székelyföldön a marosvásárhelyi táblabíróságon (ahol egyébként sincs magyarul tudó bíró). Következésképpen a tolmácsok képzése valóban fontos feladata a közeljövőnek. (Általános kárpát-medencei tapasztalatom, hogy a tolmácsok képzése, fizetése és alkalmazása problémákba ütközik. Komoly feladatokkal áll szemben Vajdaság, Drávaszög és Felvidék.)

A jogalkotó van abban a helyzetben, hogy kisebbségeket érintő érdemi javulást tudjon megfogalmazni. Ezért hallatlan nagy a felelőssége a jogalkotó szerv (parlament) munkájában részt vevő kisebbségi politikusoknak. A kisebbségi törvény kapcsán óhatatlanul felmerül annak az igénye, hogy *megfogalmazzuk a nyelvhasználat javítását, fejlesztését – de lege ferenda*. Az eljárásjogi nyelvhasználat ugyanis sok eszközzel él. A legtöbbjükhöz külön költségvetési forrás sem kell, csak a jogalkotó jószándéka, ami az EU-csatlakozás előtt talán jobban elérhető. Ilyen *olcsó, de a kisebbségi hivatalos nyelvhasználatot segítő eszköz* a hatósággal való kommunikációt segítő intézmények – kétnyelvű idézés, kisebbségi nyelvű kereset/feljelentés – elfogadása, a határo-

zat automatikus kétnyelvűsége. Talán azt sem nagy merészség felvetni, hogy a meghatározó számban kisebbség által lakott területeken az igazságszolgáltatási vagy közigazgatási hatóság csak a kisebbség nyelvén hozzon határozatot, amelyet csak fellebbvitel esetén kellene lefordítani. Általános Kárpát-medencei tapasztalatom, hogy az anyanyelv használatát minél egyszerűbb módokon elérhetővé kell tenni a polgárok számára. Ha az alapvető hatósági ügyintézés sem érhető el egy kisebbség nyelvén, még egy kulturális autonómia sem tudja maradéktalanul feloldani az asszimilációs hatásokat.

Különösen igaz mindez a szórványban élő magyar és a csángó lakosságra. A *szórvány-kisebbség* helyzete komoly nemzeti stratégiát igényel. Interjúim során komor és pesszimista gondolatokat hallottam ezzel kapcsolatban. Tény, hogy sehol a kárpát-medencei magyar szórványban nem érvényesülnek sem a nyelvi, sem az alapvető kisebbségi jogok. Kincses Előd ügyvéd úr tapasztalatával ezt úgy lehet kiegészíteni, hogy a szórványban két magyar a bíróságon előbb beszél románul, mert nem is tudják, hogy rajtuk kívül van ott még nemzettársuk.

Egy beszélgetés alkalmával Várady Tibor, az újvidéki egyetem egykori oktatója, jelenleg a Central European University professzora mondta, hogy a szórvány feladása nem jelenti a tömb erősödését. Ha a szórványban élő kisebbséget ráveszik, hogy a tömbbe költözzön, ezáltal elszakad szülőföldjétől, egyazon lehetőséggel telepedik le a tömbben, Magyarországon vagy valahol Nyugat-Európában. Álláspontom szerint a szórvány helyzetére oda kell figyelni minden régióban; nyelvi jogaikról tájékoztatni kell őket, és az anyaország lehetőségeihez mérten támogatni a határon túli szervezetek szórványra irányuló programjait.

Tanulmányutam során rákérdeztem a *csángó magyarok* helyzetére: tudják-e magyarul érvényesíteni jogukat? A válasz rövid volt: Csángóföld minden szinten román nyelvű hatóság illetékességi körébe tartozik. Első fokon az onyesti bíróságra járnak, másodfokon a Bákó megyei bíróságra. A Kárpátok keleti felén nincsen magyar nyelvű jogász az igazságszolgáltatásban.

A fenti jogpolitikai szempontokat a jogalkotónak célszerű kiegészítenie az *utánpótlás megfelelő biztosításával* is. Ez az erdélyi magyar jogászképzés fejlesztését, a gyakorló jogászok továbbképzését, az anyaállammal való egyetemi, fogalmazói és posztgraduális együttműködések kialakítását és fejlesztését jelenti.

Összegzőképpen elmondható, hogy a tervezet sok fontos nyelvi jogot jelölt meg, az erdélyi magyarságnak a hatóságokkal való anyanyelvű kommunikációra vonatkozó igénye megjelenik a szövegben. Mindezeket azonban kodifikáció-technikailag és tartalmában is rendezettebben, átgondoltabban szövegezhette volna meg a jogalkotó. Az erdélyi magyarság (nemkülön-

ben a többi kisebbség) nyelvi jogai közel sem érik el az európai mércét. Az igazságszolgáltatásban a kisebbségek egyenesen a külföldiek státusát osztják. Ha a kisebbségi érdekvédelmi szervezeteknek megadatik a lehetőség, hogy jogszabályt hozzanak létre saját helyzetük javítására, nem szabad lemondani a legfontosabb jogok maradéktalan érvényesítéséről – így a nyelvi jogokról sem. Jelenlegi formájában ugyanis e jogszabály-tervezet erős visszalépés még az 1945-ös (soha végre nem hajtott) nemzetiségi statútumhoz képest is! A huszonegyedik században, az emberi és kisebbségi jogok gyors fejlődésével pedig nem lenne túlzó vágy egy második világháborút követő norma szükséges minimumként való megjelölése.

Jegyzetek

¹ Kántás Péter – Tóth Judit: Nyelvhasználati jogok a hatósági eljárásban. *Kisebbségkutatás*, 2005/2., 229.

² A kisebbségi jogokat önállóan, az alapjogoktól elválasztható jogterületnek tekintem, mert az univerzális emberi, illetve állampolgári jogoknál árnyaltabb, sajátos szabályozást jelentenek. Van több olyan összetevője, amelyek nem alapjogok, mint például a jelen munkában is hangsúlyozott egyes igazgatási jogok.

³ Kristin Henrard: Language and the administration of Justice. *International Journal on Minority and Group Rights*. Vol. 7., 2000/2., 81.

⁴ 215. sz. törvény. *Monitorul Oficial*, 204. sz. 2001. április 23.

⁵ A szelekció vezérfonalát nem volt alkalmam megtudni: tartalmaz a magyar nyelvű közlöny törvényeket és rendeleteket is, és nem csak olyan jogszabályokat, amelyek kisebbségi tárgyúak. Minden bizonnyal „fontossági” mércének vetik alá Bukarestben a fordításra szánt normákat.